

Zbigniew Zarembski

Parafia podstawowym środowiskiem wychowania w wierze

Studia Włocławskie 7, 139-154

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. ZBIGNIEW ZAREMBSKI

PARAFIA PODSTWOWYM ŚRODOWISKIEM WYCHOWANIA W WIERZE

Człowiek od narodzin wzrasta w określonym środowisku, w nim poznaje świat, rozwija swe zdolności i zainteresowania, kształtuje postawę i swój system wartości. Środowiskiem, historycznie sprawdzonym, skutecznie i integralnie wychowującym w wierze jest środowisko eklesjalne. Jan Paweł II nazywa Kościół Matką i Wychowawczynią, ponieważ wychowanie stanowi istotny element jego misji. Kościół, posłuszny wezwaniu Chrystusa, realizuje pośród świata misję zbawienia człowieka. Według Jana Pawła II „Kościół żyje w sercu człowieka, a człowiek żyje w sercu Kościoła”.¹ Kościół głosi i ofiaruje ludzkości, zatroskanej i spragnionej prawdy, pokój Jezusa Chrystusa. Napełniony mocą Ducha Świętego nieustannie odnawia i umacnia wewnętrzną jedność i komunie Ludu Bożego, dociera z nakazem ewangelizacji wciąż do nowych ludów i narodów. Kościół jest wezwany w swym posłaniu do udziału w wychowaniu człowieka w wierze (CT 24-25). To w nim człowiek otrzymuje skarb wiary, którą systematycznie pogłębia przez słowo Boże, udział w liturgii i posługę miłości.

Jan Paweł II w adhortacji apostołskiej *Christifideles laici* stwierdza, że dzieło wychowania w wierze dokonuje się w pierwszej kolejności w Kościele powszechnym. Papież przypomina, że katolicy świeccy są formowani przez Kościół. Dokonuje się to na zasadzie wzajemnej komunii i współpracy wszystkich jego członków: kapłanów, zakonników i katolików świeckich (ChL 61). Wychowanie w wierze odbywa się także w Kościołach lokalnych, za które odpowiedzialni są przede wszystkim biskupi. To oni mają troszczyć się o formację wiernych poprzez przepowiadanie Słowa, sprawowanie Eucharystii i sakramentów oraz kierowanie ich życiem chrześcijańskim (ChL 61).

Kościół Chrystusowy jest obecny w różnych częściach świata poprzez Kościoły partykularne. Jan Paweł II wyjaśnia, że: „Kościół partykularny nie jest [...] cząstką powstałą w wyniku jakiegoś rozdrobnienia Kościoła powszechnego ani Kościół powszechny nie jest [...] zbiorem Kościołów par-

tykularnych; łączy je między sobą żywa, istotna i stała więź, jako że Kościół powszechny żyje i ukazuje się w Kościołach partykularnych” (ChL 25; por. KK 23). W obrębie Kościoła lokalnego działają parafie (ChL 61), które formują katolików świeckich i wychowują w wierze. Według Jana Pawła II parafia jest wspólnotą wiary, nadziei i miłości,² jest „pierwszą po rodzinie szkołą wiary”, uprzywilejowanym miejscem jej wzrostu i uświadomienia religijnego parafian.³ Dużą pomocą w wychowaniu chrześcijańskim są również małe wspólnoty religijne, dzięki którym w sposób szczególny pogłębianą jest świadomość i doświadczenie eklezjalnej komunii (ChL 61).

W niniejszym opracowaniu przedstawiona zostanie rola środowiska parafialnego oraz małych wspólnot religijnych w procesie wychowania w wierze. Podstawą źródłową artykułu są dokumenty Kościoła po Soborze Watykańskim II, a w szczególności nauczanie Ojca Świętego Jana Pawła II.

1. Teologiczne określenie parafii

Termin „parafia” pochodzi od łacińskiego *parochia*, które jest odpowiednikiem greckiego *paroikia*, co oznacza „miejsce czasowego przebywania” albo „lud poza swoją ojczyzną”, „lud będący w drodze”. Szukając określenia, czym jest parafia, dostrzegamy, że religijno-moralne pojęcie parafii nabrało przez wieki znaczenia jurydycznego. Ta ostatnia interpretacja parafii znalazła swój wyraz w *Kodeksie prawa kanonicznego* z 1917 roku, gdzie kanon 216 określa parafię jako oddzielną część terytorium diecezji z własnym kościołem, własną ludnością i własnym kapłanem, który z urzędu sprawuje tam duszpasterstwo. Nowe spojrzenie na parafię ukazały dokumenty Soboru Watykańskiego II. Nauczanie dotyczące parafii związane jest z teologią Kościoła lokalnego. W świetle nauczania soborowego określano parafię jako Kościół lokalny (por. KK 28; DB 30; KL 42; DA 10), ponieważ reprezentuje ona na swoim terenie Kościół widzialny. Dzięki parafii Kościół staje się obecny jako znak zbawienia, jako wspólnota ludzi zjednoczona Ofiarą Eucharystyczną, a także mocą Ducha Świętego, który jest sprawcą wiary i miłości. Parafia jest nie tylko najmniejszą komórką Kościoła zbudowanego hierarchicznie, ale także Kościołem Bożym i nowym Ludem Bożym powołanym przez Boga (por. KK 26, 28).⁴

Według *Kodeksu prawa kanonicznego* z 1983 roku „parafia jest określoną wspólnotą wiernych, utworzoną na sposób stały w Kościele partykularnym, nad którą troskę pasterską, pod władzą biskupa diecezjalnego, powierza się proboszczowi jako jej własnemu pasterzowi” (kan. 515 §§ 1). W takim ujęciu istotnym elementem parafii jest: określona wspólnota wiernych, jej ścisła więź z Kościołem partykularnym, władza biskupa wobec wspólnoty oraz

pasterski urząd proboszcza.⁵ Powyższe określenie parafii, w przeciwieństwie do określenia kodeksu z 1917 roku, pomija milczeniem terytorium i kościół parafialny. Elementem formalnym, konstytuującym parafię, jest jej prawna erekcja. W kanonicznym określeniu parafii eksponuje się przede wszystkim wspólnotę Ludu Bożego powiązaną z diecezją i biskupem. Bardzo ważnym elementem parafii jest obecność proboszcza, który ma jednoczyć i aktywizować wspólnotę Ludu Bożego oraz koordynować jej działania.⁶

Jan Paweł II osadza mocno problematykę parafii w naturalnym ludzkim kontekście, akcentując jednocześnie jej duchową i teologiczną rzeczywistość.⁷ Według Papieża parafia jest „niejako ostatecznym umiejscowieniem Kościoła, a poniekąd samym Kościołem zamieszkującym pośród swych synów i córek” (ChL 26). Nie jest ona strukturą, terytorium, budynkiem, ale rodziną Bożą złożoną z ludzi ożywionych jednym duchem (ChL 26; por. KK 28), domem rodzinnym, braterskim i gościnnym (CT 67) oraz wspólnotą wiernych (KPK kan. 515 §§ 1). Jan Paweł II określa także parafię jako wspólnotę eucharystyczną, w której nieustannie sprawowana jest Eucharystia.⁸ Bezkrwawa Ofiara Chrystusa, przeżywana w parafii, jest źródłem wzrostu wspólnoty i sakramentalnym węzłem komunii całego Kościoła. Papież podkreśla, że parafia czerpie z Eucharystii szczególną moc, dzięki której staje się wspólnotą duchową.⁹

Według nauczania papieskiego, parafia jest wspólnotą kościelną, a zarazem pierwszą instytucją działalności duszpasterskiej i społecznej. Parafia, jako wspólnota, jest jednością organiczną, analogiczną do jedności żywego i sprawnego ciała. Dlatego współistnieją w niej liczne powołania i charyzmaty oraz zadania, które, mimo różnic, są w stosunku do siebie komplementarne (ChL 20). Parafia jest wspólnotą składającą się z kapłanów i laikatu. Istotną rolę pełni w niej proboszcz, który, będąc reprezentantem biskupa, jest hierarchicznym ogniwem łączącym parafię z Kościołem partykularnym (ChL 26).

Wspólnotę parafialną tworzą wszyscy jej członkowie wierzący w Chrystusa. Chrystus pierwszy rodzi i podtrzymuje wspólnotę.¹⁰ Parafia zjednoczona w Chrystusie tworzy środowisko zbudowane na tajemnicy paschalnej. W niej umiejscawia się Kościół. Parafia, jako wspólnota lokalna, czerpie swoje trwanie z misterium Kościoła powszechnego (ChL 26). Jan Paweł II wyjaśnia, że parafia jest lokalnym i najbliższym każdemu chrześcijaninowi urzeczywistnieniem tajemnicy Kościoła (PDV 68).

2. Elementy budujące środowisko parafialne

Papież Jan Paweł II szczególnie podkreśla wspólnotowy charakter parafii. Gromadzi ona lud chrześcijański jako wspólnotę. Parafia przysposabia

go i wdraża do praktyki życia liturgicznego, podtrzymuje i ożywia wiarę Ludu Bożego (ChL 26). Wspólnota parafialna jest od wieków sprawdzonym środowiskiem wychowawczym.¹¹ Składają się na nie: międzyosobowe powiązania członków, wzajemna wymiana doświadczeń i świadectwa, refleksja nad problemami i zadaniami całości, wspólne podejmowanie odpowiedzialności i decyzji.¹²

Środowisko powstaje wówczas, gdy w grupie ludzi rodzą się relacje międzyosobowe, wzajemne oddziaływania, kiedy jest ono pewnym układem społecznym o wyraźnych znamionach stabilności. Parafia jest środowiskiem, ponieważ jej członkowie są związani ze sobą wspólnym celem oraz stałym miejscem spotkań.¹³ Każdy chrześcijanin musi być mocno zakorzeniony w swoim środowisku wiary. Przynajmniej jedno z tych środowisk człowieka, a może mieć ich wiele, powinno być środowiskiem chrześcijańskim, w którym treścią interakcji międzyludzkich są fundamentalne wartości nauki Chrystusa. Aspekt instytucjonalny parafii może być postrzegany wtórnie, gdyż formacyjne oddziaływanie środowiska bywa wcześniejsze. To w środowisku wolna interakcja między ludźmi promuje lub osłabia chrześcijaństwo. Instytucje są skuteczne tylko wtedy, gdy wspomagają oddziaływanie środowiska.¹⁴

Parafia i rodzina są środowiskiem wychowawczym, oddziałującym na tych, którzy je tworzą. Posiadają one wszystkie niezbędne elementy środowiska. W wychowawczym środowisku parafialnym można wyróżnić elementy kontrolowane i niekontrolowane. Elementy niekontrolowane to te, których nie uwzględnia się w planowej działalności wychowawczej, a mimo to one istnieją i wpływają na proces wychowania. Należą do nich: kościół parafialny, kaplice, cmentarz, instytucje służące różnorodnym potrzebom człowieka, architektura ulicy i otoczenia, kontakt osobisty. Elementy kontrolowane to sprawowanie liturgii, posługa słowa Bożego, stosowanie mass mediów w duszpasterstwie, działalność grup, stowarzyszeń i zespołów parafialnych, posługa duszpasterska w kancelarii, organizowanie pielgrzymek, działalność kulturalna i działające w parafii instytucje o charakterze pedagogicznym. Elementy kontrolowane sprawiają, że duszpasterze i katecheci pełnią swoją misję nauczania i wychowania w sposób planowy, jednocześnie kontrolują swoją aktywność, aby wyeliminować przypadkowość, błąd oraz pojawiające się wpływy szkodliwe. W ten sposób kształtuje się oblicze parafii jako środowiska wychowawczego, przez co przyczynia się ono do rozwoju jej komunijnego charakteru.¹⁵

Jan Paweł II wzywa cały Kościół do odnowy wspólnot parafialnych. W bardzo wielu krajach parafia została jakby zburzona na skutek gwałtow-

nego rozwoju miast i przemian społeczno-kulturowych. Niektórzy zbyt pochopnie uznali parafię za wspólnotę przestarzałą, próbując ją zastąpić małymi wspólnotami nieformalnymi (CT 67). Papież zachęca więc do powrotu do wspólnot parafialnych i ich odnowy na wzór nauki Kościoła czasów apostoelskich.¹⁶ Parafia współczesna musi stać się wspólnotą otwartą na religijne i apostoelskie inicjatywy środowiska, w którym działa. Powinna być też gotowa do współpracy z parafiami sąsiednimi i personalnymi.¹⁷

Znakiem obecnego czasu, według Jana Pawła II, jest potrzeba człowieka przynależenia do jakiejś wspólnoty (ChL 27). Mieszkaniec wielkich aglomeracji miejskich czuje się samotny i jakby pozbawiony możliwości aktywnego współtworzenia życia społecznego. Przynależność do wspólnoty religijnej pomaga człowiekowi przełamać te braki i odnaleźć siebie przez kontakty i więź z innymi. Dlatego, według Jana Pawła II, należeć do Kościoła, znaczy tworzyć wspólnotę osób wierzących w Chrystusa, które wzajemnie się obdarowują. „Czy się to podoba czy nie, parafia jest miejscem, w którym chrześcijanie nawet niepraktykujący, złączeni są ścisłymi więzami” (CT 67). Chodzi o to, żeby odkrywać we wspólnocie parafialnej swoje charyzmaty zgodnie z życiowym powołaniem i budować relacje pomiędzy laikatem i duchownymi. Każda parafia ma zmierzać ku przemianie we wspólnotę braterską.¹⁸

Jan Paweł II, w trosce o rozkwit środowiska parafialnego, zaleca aktywną współpracę ludzi świeckich z prezbiterami. Zachęca ich do wspólnego omawiania i rozwiązywania problemów duszpasterskich, budowania jedności kościelnej i rozbudzania zapału misyjnego wobec niewierzących (ChL 27). Temu celowi mają służyć wspólnotowe struktury parafii. Papież zachęca do tworzenia parafialnych rad duszpasterskich,¹⁹ a także do rozwijania duszpasterstwa specjalistycznego i zawodowego, które przyczyniają się do tworzenia środowisk wiary.²⁰ Duszpasterstwo specjalistyczne, zdaniem Jana Pawła II, pomaga współczesnemu człowiekowi umocnić się w wyznawanej wierze, włącza go we wspólne myślenie i działanie przeniknięte wiarą i modlitwą.²¹

Wspólnota parafialna powinna być wspólnotą żywą, promieniującą wiarą i troską o człowieka, o jego duchowy, kulturalny i fizyczny rozwój. Każdy człowiek powinien mieć możliwość rozszerzenia swoich zainteresowań, a także pogłębienia wiary. Istnienie wspólnot religijnych działających w parafii, zarówno związanych z liturgią, katechezą i modlitwą, jak i promujących kulturę i sport, jest wartościowe w sytuacji, gdy zbliżają do Chrystusa, składającego siebie w ofierze Ojcu i oddającego się ludziom dla ich uświęcenia.²²

Parafia jako środowisko wychowawcze stwarza, według Jana Pawła II, duże możliwości nawiązywania i pielęgnowania braterskich relacji między wiernymi. Jest ona miejscem wspólnego celebrowania obecności Boga rozpoznawanej w wierze. Jest ogniskiem apostołatu, budzącym zapał misjonarski i kierującym go ku niewierzącym oraz obojętnym. Parafia powinna być otwarta dla wszystkich i ma służyć wszystkim. Papież zachęca odpowiedzialnych za duszpasterstwo, aby stosując różne formy pracy, przyczyniali się do ożywiania życia parafialnego. Kładzie akcent na indywidualny kontakt z ludźmi, prowadzący do zaangażowania i rozwoju człowieka.²³ Proponuje w pracy duszpasterskiej stosowanie zasady indywidualnego poznawania i utrzymywania przyjaznych kontaktów ze wszystkimi wiernymi.²⁴

3. Osoby odpowiedzialne za tworzenie parafialnego środowiska wiary

W środowisku parafialnym decydującą rolę odgrywa prezbiter, który jest pasterzem i głową wspólnoty. Głównym jego zadaniem w parafii jest posługa jedności w Kościele, który jest Mistycznym Ciałem Chrystusa. Jan Paweł II nazywa prezbitera „człowiekiem wspólnoty” (PDV 18), ponieważ jego pierwszym zadaniem jest budowanie wspólnoty parafialnej. Celem działalności pasterskiej jest prowadzenie powierzonej mu wspólnoty do pełni rozwoju życia duchowego i eklezjalnego. Tę władzę – przypomina Jan Paweł II – powinien każdy prezbiter wykonywać na wzór Dobrego Pasterza. Jako współpracownicy biskupów, prezbiterzy mają wypełniać swoją misję poprzez budowanie wspólnoty. Kapłani powinni rozbudzać wśród wiernych świadomość, że „parafia jest miniaturowym obrazem Kościoła, miejscem, gdzie wspólnota chrześcijańska, zgromadzona wokół stołu eucharystycznego, stanowi jedno serce i jednego ducha, skąd czerpie siłę potrzebną, by żyć zgodnie z nakazem Ewangelii”.²⁵

U podstaw działań prezbitera nie mogą leżeć jego osobiste pragnienia, lecz nauka zawarta w Ewangelii. Prezbiter powinien organizować we wspólnocie parafialnej grupy współpracowników w dziedzinie liturgii, katechez oraz tworzyć właściwą atmosferę współpracy i pogłębiać jedność parafii z biskupem. Do kapłanów, jako wychowawców w wierze, należy troska osobista, lub sprawowana przez innych, by każdy z wiernych został doprowadzony w Duchu Świętym do rozwoju swego własnego powołania zgodnie z Ewangelią, do szczerej i czynnej miłości oraz wolności, którą obdarzył nas Chrystus.²⁶

Ważną funkcją prezbitera w parafii jest głoszenie słowa Bożego (KK 28). Podstawą osobistego i wspólnotowego życia chrześcijańskiego jest wiara, która rodzi się ze słuchania słowa Bożego (KKK 1564). Przepowiadanie

prezbiterów nie jest zwykłym przekazywaniem ich własnych myśli, ale jest proklamacją Słowa samego Boga. Głoszenie Słowa dokonuje się w łączności z sakramentami (por. KKK 893), poprzez które działa sam Chrystus, udzielając potrzebnych łask. Przepowiadanie słowa Bożego ma wzbudzić i ożywić wiarę oraz przyczynić się do wzrostu Kościoła. Głoszone Słowo powinno docierać do wszystkich środowisk i warstw społecznych, w tym także do niewierzących, agnostyków i ateistów.²⁷

Kapłan ma wychowywać innych zgodnie z wzorem pozostawionym przez Chrystusa i nowym przykazaniem miłości braterskiej (J 15, 12). Aby mógł sprostać temu zadaniu, sam musi przyzwolić, by Duch Święty nieustannie wychowywał go do miłości (PDV 49). Wszyscy kapłani mają być nauczycielami prawdy oraz wychowawcami Ludu Bożego w wierze i miłości.²⁸ Dlatego działalność kapłana powinna skupiać się na kształtowaniu i umacnianiu we wspólnotach chrześcijańskich zdrowej nauki przekazującej im pełną treść wiary.²⁹ Kapłan, zdaniem Papieża, powinien być człowiekiem dialogu, pośrednikiem i pomostem między różnymi opcjami.³⁰ Każdy z kapłanów, w relacjach do drugiego człowieka, powinien odznaczać się przystępnością, otwartością i życzliwością.³¹

Jan Paweł II podkreśla, że życie parafialne tworzą wspólnie kapłani i świeccy, stanowiąc Lud Boży (ChL 9). Papież naucza, że powołaniem wszystkich ochrzczonych jest uczestnictwo w posłannictwie mesjańskim Chrystusa kapłana, proroka i króla. Przywołując nauczanie ostatniego Soboru, Papież wskazuje, jak powinny kształtować się relacje pomiędzy wiernymi a kapłanami. „Kapłaństwo [...] powszechne wiernych i kapłaństwo urzędowe, czyli hierarchiczne, choć różnią się istotą a nie stopniem tylko, są sobie wzajemnie przyporządkowane; jedno i drugie bowiem, we właściwy sobie sposób uczestniczy w jednym kapłaństwie Chrystusowym” (KK 10). Jan Paweł II wskazuje, że kapłaństwo powszechne wiernych i kapłaństwo służebne są sobie wzajemnie przyporządkowane. Aktywność Kościoła nie sprowadza się do hierarchicznej posługi pasterzy, podczas gdy świeccy mieliby pozostawać bierni.³² Świeccy nie mogą być tylko biernym podmiotem działalności duszpasterskiej. Chrześcijańskie powołanie nakłada na nich obowiązek czynnej postawy w budowaniu wspólnoty parafialnej.

Według Jana Pawła II, chrześcijanin świecki to człowiek Kościoła obecny w sercu świata i zarządzający sprawami doczesnymi, by przygotować je dla Królestwa Bożego.³³ Papież widzi w parafii, w sposób komplementarny, udział świeckich i duchownych w budowaniu wspólnoty (ChL 20). Według soborowego dekretu o apostołstwie świeckich „we wspólnotach kościelnych działalność ich [świeckich] jest do tego stopnia konieczna, że bez

niej apostołstwo samych pasterzy nie może zwykle być w pełni skuteczne [...]. Niech świeccy przyzwyczajają się działać w parafii w ścisłej jedności ze swoimi kapłanami, przedstawiać wspólnocie Kościoła problemy własne i świata oraz sprawy dotyczące zbawienia celem wspólnego ich omówienia i rozwiązywania; współpracować w miarę sił we wszystkich poczynaniach apostołskich i misyjnych swojej kościelnej rodziny” (DA 10). Świeccy, według nauczania Jana Pawła II, pozostają w relacji do całości i dlatego wnoszą do niej swój wkład, przyczyniając się w ten sposób do ożywiania życia parafialnego. Działalność świeckich w parafii jest konieczna, aby apostołstwo pasterzy było coraz skuteczniejsze i aby wspólnota parafialna była miejscem wiary, kultu i miłości (ChL 20).

Świeccy tworzą z kapłanami jeden Lud Boży i jedno Ciało Chrystusa. Ich obowiązkiem jest udział w modlitwie liturgicznej sprawowanej we wspólnocie, udział w wychowaniu, a nade wszystko w katechizacji własnych dzieci. Świeccy powinni także uczestniczyć w spotkaniach religijnych i kulturalnych, współpracując z grupami charytatywnymi i misyjnymi (ChL 52). Jan Paweł II wzywa laików, aby otworzył się na współpracę z kapłanami w duszpasterstwie parafialnym. Dobra współpraca wymaga wzajemnego zaufania. Tylko w takiej atmosferze kapłan może liczyć na świeckich, na ich kompetencje, solidarność, zrozumienie oraz ofiarną pracę w różnych dziedzinach służby Królestwu Bożemu.³⁴

4. Sposoby realizacji wychowania w wierze w środowisku parafialnym

Parafia jest miejscem wychowywania jej członków w wierze, ponieważ ukierunkowana jest na ewangelizację i głoszenie osoby Chrystusa.³⁵ Dzięki przepowiadaniu słowa Bożego dochodzi w niej do kontaktu człowieka z Bogiem. Samo przepowiadanie w parafii służy narodzinom i rozwojowi wiary. Wiara rodzi się ze słuchania (Rz 10, 14-18) i karmi się Słowem Bożym. Według nauczania soborowego „przez zbawcze [...] Słowo rodzi się wiara w sercach niewierzących, a w sercach wierzących rozwija; dzięki niej powstaje i wzrasta wspólnota wiernych” (DK 4). Wiara jest fundamentem życia każdej wspólnoty chrześcijańskiej (por. Dz 2, 36; 4, 20). Jest ona nie tylko zwykłym uznaniem egzystencji Boga czy intelektualną akceptacją treści objawionych, sformułowanych w odpowiednie zdania, ale jest przede wszystkim osobową odpowiedzią człowieka na Objawienie Boga w Chrystusie. Jest przyjęciem Boga osobowego w Jezusie Chrystusie.³⁶

Wiara chrześcijańska jest rzeczywistością złożoną. Jest ona nie tylko czystą doktryną, rozumowym aktem, ale także postawą, przez którą człowiek komunikuje, że jest osobą wierzącą. Wiarę ciągle trzeba pogłębiać i wzbo-

gacać. Ubogacanie wiary w sensie przedmiotowym (treść wiary) jest równocześnie wzbogacaniem jej w znaczeniu podmiotowym (postawa wiary).³⁷ W życiu konkretnego człowieka akt wiary i treść wiary są ze sobą ściśle powiązane i nie można ich rozłączać. W wierze chrześcijańskiej chodzi zawsze o przyjęcie Chrystusa i duchowe zjednoczenie z Nim, o postawę człowieka wobec Boga. Przepowiadanie słowa Bożego ma wielkie znaczenie dla budzenia i rozwoju takiej wiary.

Jan Paweł II przypomina, że przedmiotem kościelnego przepowiadania jest Chrystus (RM 44). Przyjęcie Ewangelii, to przyjęcie Chrystusa na drodze wiary.³⁸ Ma ono ogarniać nie tylko rozum człowieka, ale także jego wolę, uczucia i życie. Cała posługa nauczania w Kościele ma popierać i ułatwiać spójną syntezę pełnego przyłgnięcia człowieka do Boga (*fides qua creditur*) i treści orędzia chrześcijańskiego (*fides quae creditur*). Przepowiadanie powinno być przesiąknięte treściami biblijnymi i ewangelicznymi. Powinno dostarczać wiernym argumentów filozoficznych i psychologicznych dla świadomego wyboru i obrony wyznawanego światopoglądu. Ważną rolę spełnia w życiu codziennym świadectwo wiary. Uwydatnia ono najistotniejsze aspekty życia i nauczania Chrystusa oraz pomaga przyjąć słowo Boże tym, którzy zbłądzili i odeszli od prawdy Zbawiciela.³⁹

Wychowanie w wierze musi zmierzać do kształtowania chrześcijan dojrzałych, silnie zintegrowanych ze wspólnotą parafialną.⁴⁰ Ważną cechą wiary dojrzałej jest intelektualne poznanie jej przedmiotu. Człowiek wierzący powinien znać podstawowe treści swojej wiary, jej istotę i konsekwencje życiowe. Dojrzały chrześcijanin umie rozróżniać istotę wiary oraz środki do niej prowadzące. Potrafi rozróżnić w niej to, co Boskie i niezbędne do zbawienia, od tego co ludzkie. Aby wychowanie było skuteczne, trzeba koniecznie przekazywać cały depozyt wiary. Jan Paweł II zachęca, aby naukę Kościoła przedstawiać zgodnie z potrzebami czasu, przekazywać ją w sposób dostosowany do poziomu chrześcijan, by odpowiadała na trudności i zagrożenia nurtujące współczesny świat.⁴¹ Wychowanie do wiary ma pomóc w przyjęciu Chrystusa i duchowym zjednoczeniu z Nim, w akceptacji prawd dogmatycznych i norm religijno-moralnych, które są sprawą fundamentalną, bo wskazują na integrację postawy wiary z całą osobowością człowieka.

Według Jana Pawła II, spotkanie człowieka z Chrystusem w środowisku parafialnym dokonuje się w głoszonym słowie Bożym oraz w liturgii, która jest odpowiedzią na słowo Boże i wyrazem oddania się Bogu. Wiara i liturgia są ze sobą ściśle powiązane (por. KL 9). Liturgia nie tylko zakłada wiarę jej uczestników, ale także ją wyraża, umacnia i daje wzrost.⁴²

Ważną rolę w świadomym przeżywaniu liturgii odgrywa katecheza. Według nauczania Papieża, studium katechetyczne, jako niezbędny czynnik dojrzałej wiary, odbywa się nie tyle na podstawie dzieł teologicznych, ile raczej Pisma Świętego, które jest słowem Boga do człowieka, stanowiąc świadectwo Kościoła pierwotnego i źródło jego nauki. Katechezę parafialną często określa się jako czynnik pobudzający i umożliwiający człowiekowi odpowiedź na wezwanie Chrystusa. Papież w swoim nauczaniu przypomina wielką skuteczność katechezy w pogłębianiu wiary. Jest ona bowiem rozpoznaniem Chrystusa i prowadzi do osobowej relacji z Nim, nadając przez to sens całej ludzkiej egzystencji (CT 5).

Według Jana Pawła II parafia jest również pierwszą szkołą religii chrześcijańskiej, modlitwy i formacji moralnej. Poprzez słowo Boże dokonuje się odnowa ludzkiego sumienia oraz formowanie społeczności chrześcijańskiej. Parafii przypada w udziale zadanie kształtowania katolików świeckich. Poprzez kontakt z poszczególnymi osobami i grupami ma ona przygotowywać swoich członków do słuchania słowa Bożego, udziału w życiu liturgicznym i do osobistego dialogu z Bogiem (ChL 61).

5. Małe wspólnoty religijne

W wychowaniu w wierze coraz większą rolę odgrywają małe wspólnoty religijne. Ich rozwój w Kościele posoborowym wiąże się z promocją laikatu oraz dążeniem do zrzeszania się ludzi świeckich (zob. DA 15; 19). Sobór Watykański II w *Dekrecie o apostołstwie świeckich* naucza, że „świeccy [...] mogliby z korzyścią zbierać się dla wymiany poglądów w małych zespołach, działających bez wszelkich ściślej określonych form ustawowych i organizacyjnych, aby przez to znak wspólnoty Kościoła zawsze ukazywał się innym ludziom jako prawdziwe świadectwo miłości. W ten sposób przez przyjaźń i wymianę doświadczeń, udzielają sobie nawzajem pomocy duchowej, nabierają sił do pokonania przeszkód w życiu [...] oraz do przynoszenia obfitszych owoców apostołstwa” (DA 17).

W nauczaniu Soboru Watykańskiego II racją uzasadniającą postulat tworzenia małych wspólnot jest coraz większe zaangażowanie świeckich w urzeczywistnianie wspólnotowej istoty Kościoła, jako związku Boga z ludźmi i ludzi między sobą. Soborowa nauka o małych wspólnotach religijnych dotyczy nie tylko katolików świeckich. Ma ona swoje odniesienie do zadań wszystkich stanów w Kościele.⁴³ Powstawanie małych wspólnot religijnych służy uzewnętrznianiu się wspólnotowej natury Kościoła. Małe wspólnoty są świadectwem miłości Chrystusa i znakiem Jego sakramentalnej obecności w Kościele.⁴⁴

Jan Paweł II kontynuuje nauczanie soborowe o wspólnotach religijnych. Szczególnie cenne wskazania wobec małych grup religijnych znajdujemy w adhortacji apostolskiej *Christifideles laici*, która nie tylko systematyzuje dotychczasowe nauczanie, lecz także rozwija je w oparciu o nowe doświadczenia zrzeseń religijnych. Do zrzeseń tych Jan Paweł II zalicza ruchy, stowarzyszenia, grupy i wspólnoty religijne.⁴⁵ Zjawisko powstawania nowych form życia chrześcijańskiego pozwala mówić o „nowej epoce zrzeseń” w Kościele (ChL 29). Jan Paweł II upatruje przyczynę tak szczególnego rozwoju wspólnot w działaniu Ducha Świętego.⁴⁶ Zdaniem Ojca Świętego, na ten „nowy powiew Ducha Świętego w naszych czasach, trzeba się z wdzięcznością i nadzieją szeroko otworzyć”.⁴⁷ Jan Paweł II określa to zjawisko jako najpiękniejszy owoc odnowy duchowej, rozpoczętej przez Sobór Watykański II. Według Papieża, ruchy religijne, grupy refleksyjno-modlitewne, wspólnoty podstawowe i stowarzyszenia religijne świadczą o żywotności Kościoła.⁴⁸

Jan Paweł II dostrzega ogromne znaczenie, obok zrzeseń tradycyjnych, nowych ruchów i stowarzyszeń religijnych, które odznaczają się specyficznym charakterem i różnorodnością. Do tradycyjnych zrzeseń należą bractwa, trzeci zakon, stowarzyszenia, wzbogacane w miarę potrzeb nowym duchem misyjnym. Wśród grup powstałych w okresie posoborowym, a funkcjonujących w wielu parafiach, wymienia się wspólnoty oazowe ruchu „Światło-Życie”, Rodziny Rodzin, parafialne Rady Duszpasterskie, zespoły liturgicznej Służby Ołtarza, wspólnoty neokatechumenalne, odnowy w Duchu Świętym, wspólnoty młodzieżowe oraz różne wspólnoty o charakterze parafialnym.⁴⁹ Zrzeszenia te, bardzo często różne pod względem organizacji, metod wychowawczych oraz pól działania, łączy zbieżność celu, którym jest „odpowiedzialne uczestnictwo w misji Kościoła głoszącego Ewangelię Chrystusa jako źródło ludzkiej nadziei i odnowy społecznej” (ChL 29).

Jan Paweł II podkreśla, że wspólnoty kościelne są ważnym środowiskiem formacji chrześcijan (ChL 61). Stwarzają one, najpierw na płaszczyźnie ludzkiej, dogodne warunki do rozwoju wartości przyjaźni, uznania osobistej współodpowiedzialności, kreatywności, zainteresowania problemami świata i Kościoła. Poprzez koncentrację wokół Biblii i misteriów chrześcijańskich wspólnoty pogłębiają wiarę oraz eklezjalność swoich członków. W kościelnych wspólnotach może także rozwijać się owocnie katecheza. Braterski klimat wspólnoty jest odpowiednim środowiskiem dla skutecznego oddziaływania katechezy, która zapewnia trwały fundament życia chrześcijańskiego każdej wspólnoty. Mała grupa jest środowiskiem umożliwiającym wzrost tym wszystkim, którzy zakończyli proces katechizacji.⁵⁰

Według Jana Pawła II, zadaniem małych wspólnot religijnych jest ożywanie od wewnątrz środowisk, w których się znajdują, a zwłaszcza tych, które utraciły wiarę.⁵¹ Papież dostrzega dynamizm misyjny wspólnot chrześcijańskich w ożywianiu życia chrześcijańskiego i ewangelizacji współczesnego świata. Wspólnoty te – zdaniem Papieża – jeśli włączają się w życie Kościołów lokalnych, stanowią prawdziwy dar dla nowej ewangelizacji i działalności misyjnej. Ich zadaniem jest przywrócenie żywotności „życiu chrześcijańskiemu i ewangelizacji, w pluralistycznej wizji form zrzeszania się i działania” (RM 72).

Papież wyjaśnia, że w stowarzyszeniach, ruchach, grupach i wspólnotach religijnych działających w Kościele partykularnym powinna dokonywać się formacja pogłębiająca podstawowe wymiary życia chrześcijańskiego. Według Jana Pawła II, zrzeszenia religijne mają na pierwszym miejscu wychowywać do tego, co wspólne wszystkim członkom Kościoła, później do tego, co szczegółowe i charakterystyczne dla poszczególnych ruchów.⁵² Każde stowarzyszenie, ruch i ugrupowanie wiernych w Kościele powinno ze swej istoty być wychowawcą w wierze (CT 70).

Z bogactwa wspólnot religijnych korzysta cały Kościół. Dlatego Jan Paweł II zaleca, aby duszpasterze i świeccy byli otwarci na wspólnoty i umieli je przyjmować, ponieważ wyzwalają one samorzutnie energie apostołskie i sprzyjają rozwojowi inicjatywy ludzi świeckich oraz ich zaangażowania w różne dziedziny życia religijnego. Kształtują one życie Kościoła, przyczyniają się do jego odnowy i uświęcenia.⁵³

Wspólnoty religijne są dla chrześcijan miejscem dojrzewania i życia w atmosferze pełnej wiary, która przekazywana jest całej wspólnotie i poszczególnym jej członkom. Wymaga to ciągłego otwierania się i posłuszeństwa Duchowi Świętemu, który strzeże prawdy i umacnia w dochowywaniu wierności.⁵⁴ Atmosfera modlitwy, jaka panuje w małych wspólnotach, pozwala odnaleźć sens komunii rodzinnej i sprawia, że w rezultacie członkowie wspólnoty religijnej często w środowisku rodzinnym realizują ideały „Kościoła domowego”. Ich rodziny stają się autentycznym środowiskiem ewangelizacji poprzez codzienną modlitwę z dziećmi, niedzielną liturgię domową i dialog oświecony przez Ducha Świętego.⁵⁵

Zrzeszenia religijne są alternatywą dla duszpasterstwa parafialnego w zakresie animacji środowisk eklezjalnych, pomagających im żyć po chrześcijańsku. Są one skutecznym lekarstwem na anonimowość, masowość i biurokrację w Kościele. Te organizmy pastoralne dodają człowiekowi odwagi do zachowania osobistych przekonań i chronią przed niekorzystnymi skutkami sekularyzacji, subiektywizacji oraz indyferentyzmu religijnego,

które towarzyszą przemianom cywilizacyjnym. Małe grupy religijne stanowią zaporę dla wielu zagrożeń.⁵⁶

* * *

Reasumując należy stwierdzić, że wychowanie w wierze zależy od środowiska, w którym przychodzi żyć człowiekowi. Parafia wraz z małymi grupami religijnymi należy do środowisk, w których wychowanie w wierze dokonuje się intensywnie i pozostawia trwałe rezultaty. W obu tych wspólnotach ma miejsce wewnętrzne otwarcie się na innych, uczestniczenie w życiu drugiego człowieka, dzielenie się z nim radościami i smutkami. W klimacie wzajemnego zaufania, serdeczności i odpowiedzialności przebiega najskuteczniej proces wychowania w wierze.

Parafia to miejsce, gdzie katolik może najgłębiej przeżyć braterstwo z innymi ludźmi i rozwinąć prawdziwie ludzkie formy współżycia. Parafia powinna być zatem domem otwartym dla wszystkich i miejscem spotkania z posługą słowa, a przez posługę słowa Bożego być środowiskiem wzrastania w wierze (ChL 27). Również wspólnoty religijne – według Jana Pawła II – są dla chrześcijan miejscem dojrzewania i życia w atmosferze pełnej wiary, która jest przekazywana całej wspólnotie i poszczególnym członkom. Refleksja nad słowem Bożym i uczestnictwo w Eucharystii, w małych wspólnotach religijnych „formują żywe komórki Kościoła, dynamizują życie parafii poprzez działalność chrześcijan dojrzałych, zdolnych do dawania świadectwa prawdzie, dzięki wierze przeżywanej w sposób radykalny”.⁵⁷ Te wspólnoty starają się łączyć przepowiadanie, odnowę życia moralnego i liturgię w jedną całość, którą jest droga wiary.

PRZYPISY

¹ Jan Paweł II, *Przemówienie podczas Konsystorza publicznego* (28 VI 1991), „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. (OsRomPol) 12(1991), nr 6, s. 51.

² Tenże, *Przemówienie podczas spotkania z księżmi i zaangażowanymi w pracę duszpasterską* (Utrecht, 12 V 1985), OsRomPol 6(1985), nr nadzwyczajny I, s. 7-8.

³ Tenże, *Przemówienie podczas audiencji dla uczestników sesji plenarnej Kongregacji Duchowieństwa* (20 X 1984), OsRomPol 5(1984), nr 11-12, s. 24.

⁴ Zob. J. Majka, *Socjologia parafii*, Lublin 1971, s. 11-12; R. Kamiński, *Parafia wspólnotą i instytucją. Aspekt historyczny*, „Rocz. Teol. Kan.” 33(1985), z. 6, s. 35; tenże, *Parafia w diecezji i Kościele powszechnym*, „Rocz. Teol. Kan.” 30(1983), z. 6, s. 99-117; tenże, *Przynależność do parafii katolickiej. Studium pastoralne*, Lublin 1987, s. 22; H. Wieh, *Konzil und Gemeinde*, Frankfurt a.M. 1978, s. 192; A.L. Szafrański, *Kairologia. Zarys nauki o Kościele w świecie współczesnym*, Lublin 1990, s. 314-315.

⁵ J. Bakalarz, *Model parafii w świetle nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, w: *Kościół i prawo*, t. 7, red. J. Krukowski, F. Lempa, Lublin 1990, s. 136.

⁶ K. Rahner uważał, że zasadniczym czynnikiem w określeniu parafii jest miejsce. Zasada miejsca jest, według K. Rahnera, pierwotną i niezniszczalną podstawą życia parafialnego – A.L. Szafranski, *Kairologia*, dz. cyt., s. 320.

⁷ Zob. B. Drożdż, *Wychowawcza funkcja Kościoła w społeczeństwie pluralistycznym. Studium pastoralne*, Legnica 1997, s. 109.

⁸ Jan Paweł II, *Przemówienie podczas spotkania z kapłanami, zakonnikami i przedstawicielami rad duszpasterskich* (Saint-Denis, 1 V 1989), *OsRomPol* 10(1989), nr 4, s. 21.

⁹ Tenże, *Przemówienie podczas spotkania z księżmi i zaangażowanymi w pracę duszpasterską* (Utrecht, 12 V 1985), poz. cyt., s. 7; por. KKK 2226.

¹⁰ A. Perzyński, *Parafia w świetle teologii Kościoła lokalnego*, w: *Dziś i jutro w parafii*, red. A. Lepa, Łódź 1991, s. 59.

¹¹ S.B. Clark, *Budowanie wspólnot chrześcijańskich. Strategia odnowy Kościoła*, Wrocław-Kraków 1994, s. 40.

¹² J. Charytański, *Parafia wspólnotą przekazu wiary i życia chrześcijańskiego*, w: *Ewangelizacja*, red. J. Krucina, Wrocław 1980, s. 209-227.

¹³ S.B. Clark, *Budowanie wspólnot chrześcijańskich. Strategia odnowy Kościoła*, dz. cyt., s. 25.

¹⁴ Tamże s. 32-39.

¹⁵ A. Lepa, *Parafia wielkowiejska jako środowisko wychowawcze*, w: *Dziś i jutro w parafii*, red. A. Lepa, Łódź 1991, s. 14-30.

¹⁶ Jan Paweł II, *Przemówienie wygłoszone do biskupów portugalskich* (13 V 1991), *OsRomPol* 12(1991), nr 7, s. 24.

¹⁷ Tenże, *Przemówienie podczas audiencji dla uczestników sesji plenarnej Kongregacji Duchowieństwa* (20 X 1984), poz. cyt., s. 24.

¹⁸ Tenże, *Przemówienie podczas spotkania z przedstawicielami polskiego laikatu* (Olsztyn, 6 VI 1991), *OsRomPol* 12(1991), nr 5, s. 64; tenże, *Przemówienie podczas audiencji dla uczestników sesji plenarnej Kongregacji Duchowieństwa* (20 X 1984), poz. cyt., s. 24.

¹⁹ Tenże, *Przemówienie podczas spotkania z kapłanami, zakonnikami i przedstawicielami rad duszpasterskich* (Saint-Denis, 1 V 1989), poz. cyt., s. 22.

²⁰ Tenże, *Przemówienie podczas spotkania z przedstawicielami polskiego laikatu* (Olsztyn, 6 VI 1991), poz. cyt., s. 63.

²¹ Tamże.

²² Jan Paweł II, *Przemówienie w kościele pod wezwaniem św. Jadwigi Królowej* (Kraków, 9 VI 1997), *OsRomPol* 18(1997), nr 7, s. 65.

²³ Tenże, *Przemówienie podczas spotkania z kapłanami, zakonnikami i przedstawicielami rad duszpasterskich* (Saint-Denis, 1 V 1989), poz. cyt., s. 21-22.

²⁴ Tenże, *Przemówienie podczas audiencji generalnej* (19 V 1993), *OsRomPol* 14(1993), nr 8-9, s. 41.

²⁵ Tenże, *Przemówienie podczas audiencji dla biskupów czeskich i słowackich przybyłych z wizytą ad limina* (26 VI 1992), *OsRomPol* 13(1992), nr 11, s. 15.

²⁶ Zob. DK 6.

²⁷ Jan Paweł II, *Przemówienie podczas audiencji generalnej* (21 IV 1993), *OsRomPol* 14(1993), nr 7, s. 40-42; tenże, *Przemówienie podczas audiencji generalnej* (5 V 1993), *OR* 14(1993), nr 7, s. 42-43.

²⁸ Tenże, *Przemówienie do alumnów* (Aparecida, 4 VII 1980), *OR* 1(1980), nr 9, s. 9; tenże, *Homilia podczas Mszy św. ze święceniami kapłańskimi* (Kara, 9 VIII 1985), *OR* 6(1985), nr 8, s. 14.

²⁹ Tenże, *Przemówienie podczas spotkania z kapłanami* (Goa, 6 II 1986), *OR* 7(1986), nr 2, s. 12.

³⁰ T e n ż e, Przemówienie do kapłanów (San Salvador, 6 III 1983), OR 4(1983), nr 4, s. 15.

³¹ T e n ż e, *List do wszystkich kapłanów Kościoła na Wielki Czwartek* (31 III 1985), OR 6(1985), nr 1, s. 3; t e n ż e, *Przemówienie podczas spotkania z księżmi i zaangażowanymi w pracę duszpasterską* (Utrecht, 12 V 1985), poz. cyt., s. 7.

³² T e n ż e, *Przemówienie podczas audiencji generalnej* (18 III 1992), OR 13(1992), nr 5, s. 43-44.

³³ T e n ż e, *Przemówienie do biskupów Brazylii* (Fortaleza, 10 VII 1980), OR 1(1980), nr 9, s. 19; t e n ż e, *Przemówienie podczas spotkania z księżmi i zaangażowanymi w pracę duszpasterską* (Utrecht, 12 V 1985), poz. cyt., s. 8.

³⁴ T e n ż e, *Przemówienie podczas audiencji generalnej* (16 III 1994), OR 15(1994), nr 8, s. 32.

³⁵ Zob. R. K a m i ń s k i, *Parafia wspólnotą i instytucją. Aspekt historyczny*, „Rocz. Teol. Kan.” 33(1985), z. 6, s. 21.

³⁶ J a n P a w e ł II, *Homilia podczas Mszy św. inauguracyjnej Kongresu Eucharystycznego* (Fortaleza, 9 VII 1980), w: t e n ż e, *Nauczanie papieskie*, t. 3, cz. 2, red. E. Weron, A. Jaroch, Poznań-Warszawa 1986, s. 114; zob. R. K a m i ń s k i, *Duszpasterstwo w społeczeństwie pluralistycznym*, Lublin 1997, s. 67-69; t e n ż e, *Przynależność do parafii – wspólnoty wiary w nauczaniu Kościoła powszechnego*, „Rocz. Teol. Kan.” 33(1986), z. 6, s. 28-29.

³⁷ R. K a m i ń s k i, *Duszpasterstwo w społeczeństwie pluralistycznym*, dz. cyt., s. 131.

³⁸ J a n P a w e ł II, *Przemówienie podczas audiencji generalnej* (27 III 1985), OR 6(1985), nr 3, s. 10; t e n ż e, *Homilia podczas Liturgii Słowa* (Enns-Lorch, 25 VI 1988), OR 9(1988), nr 7, s. 26.

³⁹ T e n ż e, *Przemówienie podczas audiencji generalnej* (20 V 1992), OR 13(1992), nr 7, s. 47; t e n ż e, *Homilia podczas Mszy św.* (Manaus, 11 VII 1980), OR 1(1980), nr 9, s. 20.

⁴⁰ Kongregacja do spraw Duchowieństwa, *Dyktando ogólne o katechizacji* (15 VIII 1997), Poznań 1998, nr 144.

⁴¹ J a n P a w e ł II, *Przemówienie podczas audiencji generalnej* (4 XI 1992), OR 14(1993), nr 1, s. 47-48; zob. DB 13.

⁴² J a n P a w e ł II, *Przemówienie podczas audiencji generalnej* (5 V 1993), OR 14(1993), nr 7, s. 42-43; t e n ż e, *Przemówienie do I grupy Biskupów polskich z wizytą ad limina* (12 I 1993), OR 14(1993), nr 2, s. 17.; zob. H. W r o ń s k a, *Katecheza szkolna i parafialna w kontekście duszpasterstwa Kościoła*, „Rocz. Teol. Kan.” 35(1988), z. 6, s. 68-69.

⁴³ J a n P a w e ł II, *Przemówienie wygłoszone dla członków Papieskiej Rady do spraw Świeckich oraz Przywódców Międzynarodowych Organizacji Laikatu* (14 V 1992), OR 13(1992), nr 10, s. 20; zob. DK 6-7, 17; M. K a l i n o w s k i, *Małe wspólnoty religijne Kościołem jutra? w: Problemy współczesnego Kościoła*, red. M. Rusecki, Lublin 1996, s. 178.

⁴⁴ Zob. P.J. C o r d e s, *Znaki nadziei. Ruchy i nowe rzeczywistości w życiu Kościoła w wigilię Jubileuszu*, Częstochowa 1988, s. 167.

⁴⁵ ChL 29, 62; zob. DA 17; E. W e r o n, *Laikat i apostołstwo. Zarys teologii laikatu i apostołstwa ludzi świeckich*, Poznań 1999, s. 176-177; t e n ż e, *Apostołstwo katolickie. Zarys teologii apostołstwa*, Poznań 1987, s. 37; zob. P.J. C o r d e s, *Znaki nadziei. Ruchy i nowe rzeczywistości w życiu Kościoła w wigilię Jubileuszu*, dz. cyt., s. 167.

⁴⁶ J a n P a w e ł II, *Przemówienie podczas modlitwy niedzielnej* (23 VIII 1987), OR 8(1987), nr 8, s. 11.

⁴⁷ T e n ż e, *Przemówienie do I grupy Biskupów polskich z wizytą ad limina* (12 I 1993), poz. cyt., s. 16; t e n ż e, *Przemówienie do przedstawicieli wspólnot Drogi Neokatechumenalnej* (24 I 1997), OR 18(1997), nr 3, s. 30; t e n ż e, *Orędzie do młodych całego świata z okazji V Światowego Dnia Młodzieży* (26 XI 1989), OR 10(1989), nr 10-12, s. 32.

⁴⁸ T e n ż e, *Homilia podczas Mszy św.* (Salto, 9 V 1988), OR 9(1988), nr 5, s. 20.

⁴⁹ T e n ż e, *Przemówienie podczas audiencji generalnej* (16 III 1994), poz. cyt., s. 33; zob. R. K a m i ń s k i, *Parafia wspólnotą wspólnot*, w: *Kościół w służbie człowieka*, red. W. Turek, J. Mariański, Olsztyn 1990, s. 214.

⁵⁰ Kongregacja do spraw Duchowieństwa, *Dyrektorium ogólne o katechizacji*, dz. cyt., nr 263, 264.

⁵¹ J a n P a w e ł II, *Przemówienie podczas audiencji generalnej* (16 III 1994), poz. cyt., s. 33.

⁵² Zob. Kongregacja do spraw Duchowieństwa, *Dyrektorium ogólne o katechizacji*, dz. cyt., nr 262.

⁵³ J a n P a w e ł II, *Przemówienie do przedstawicieli wspólnot Drogi Neokatechumenalnej* (24 I 1997), poz. cyt., s. 30; E. W e r o n, *Laikat i apostołstwo. Zarys teologii laikatu i apostołstwa ludzi świeckich*, dz. cyt., s. 180.

⁵⁴ Zob. M. Ł a s z c z y k, *Eklezjalność współczesnych stowarzyszeń katolików świeckich i ruchów religijnych w Polsce. Studium teologiczno-pastoralne*, Lublin 1992 (mps pracy doktorskiej ABKUL), s. 96-98.

⁵⁵ J a n P a w e ł II, *Przemówienie podczas spotkania z członkami Drogi Neokatechumenalnej* (17 I 1994), OR 15(1994), nr 4, s. 20.

⁵⁶ T e n ż e, *Przestanie do uczestników seminarium na temat nowych ruchów i wspólnot kościelnych* (18 VI 1999), OR 20(1999), nr 9-10, s. 27; M. K a l i n o w s k i, *Małe wspólnoty religijne Kościołem jutra*, dz. cyt., s. 183.

⁵⁷ J a n P a w e ł II, *Przemówienie podczas spotkania z członkami Drogi Neokatechumenalnej* (17 I 1994), poz. cyt., s. 20; t e n ż e, *Przemówienie do przedstawicieli KSM* (15 IV 1995), OR 16(1995), nr 6, s. 57.